

УДК 94 (477.43/.44)“17”:728.83:929.52

**ПРОДУКЦІЯ ПОДІЛЬСЬКИХ
ФІЛЬВАРКІВ НА ГАЛИЦЬКОМУ РИНКУ
у 40–70-х роках XVIII ст.
(за матеріалами мастків Міхала Жевуського)**

Юрій ОВСІНСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії середніх віків та візантиністики,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна.

До середини XVIII ст. на землях Правобережної України, що тоді входили до складу Речі Посполитої, зокрема у Подільському воєводстві, магнатський фільварок став базовою господарською одиницею. Польська магнатерія, що займалася у XVIII ст. господарською діяльністю, всіляко намагалася товаризувати продукцію фільваркового виробництва. Відомості про напрямки транспортування, обсяги і асортимент товарів, зокрема, відклалися в архівах магнатів Жевуських. Згідно з ними фільваркова продукція з Поділля найчастіше потрапляла на галицький ринок і займала важливе місце в раціоні галицьких міщан. Фільваркове господарство не знало можливості банкрутства, у вузькому економічному сенсі цього слова, тобто стану нерентабельності, спричиненого помилками в підрахунках чи зміною її елементів. Магнати Жевуські реагували на зміни еволюції господарського життя, пристосовуючись до товарно-грошових відносин і намагаючись отримати від цього максимум грошових доходів зі своїх володінь. Це сприяло як розвиткові внутрішнього ринку, так і ринковим відносинам Речі Посполитої.

Ключові слова: Подільське і Руське воєводства XVIII ст., Жевуські, магнатський маєток, фільваркове господарство, галицький ринок, продукція, торгівля.

На українських землях, що у 40–70-х роках XVIII ст. входили до складу Речі Посполитої, зокрема у Подільському воєводстві, панівною формою господарювання був магнатський фільварок, значна частина продукції якого реалізовувалася на зовнішньорегіональному ринку.

Перші спроби докладнішого аналізу (на базі чималого архівного матеріалу) процесів, пов'язаних із виробництвом, зберіганням й шляхами збуту фільваркової продукції, у руслі комплексного вивчення механізму функціонування самого магнатського господарства на Поділлі, були здійснені наприкінці 50-х – у середині 60-х років XX ст. З-поміж таких, зокрема, праці В. Маркіної¹ та В. Серчика². З. Гульдон, вивчаючи господарські зв'язки Правобережної України

¹ Валентина Маркіна, *Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века (социально-экономическое развитие)* (Київ: Изд-во Киевского университета, 1961).

² Władysław Andrzej Serczyk, *Gospodarstwo magnackie w województwie Podolskim w drugiej połowie XVIII wieku* (Wrocław, Warszawa, Kraków: PAN, 1965).

з Гданськом, простежував ринки збуту і шляхи транспортування подільського зерна³. Т. Балабушевич принагідно торкнулася у монографії “Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст.” проблематики шляхів й обсягів реалізації подільської фільваркової продукції з маєтків Жевуських на галицькому ринку⁴.

З першої чверті XVIII ст. тривав процес відродження латифундій і відбудови фільварків, зруйнованих лихоліттями і війнами XVII ст., спостерігалось поживалення господарського життя – на Правобережжя почала повертатися польська шляхта і відновлювати старі порядки⁵. Вже до середини XVIII ст. “центр” фільваркових господарств перемістився в Галичину, на Поділля і Волинь⁶. Саме тут, головним чином, знаходилися маєтки Жевуських⁷, господарські здібності котрих відзначав, зокрема, Ф. Буяк⁸.

У Подільському воєводстві низка маєтків (п’ять містечок і 28 сіл) належали Міхалові Юзефові Жевуському (пом. 11.I.1770)⁹. Задля господарської зручності та кращої підконтрольності ці маєтки було об’єднано у чотири ключі – Михалпільський, Новокостянтинівський, Міньковецький та Лучинецький¹⁰. Окрему адміністративну одиницю становило село Росоше з фільварком. Всього у подільських маєтках М. Жевуського було шість фільварків (на один фільварок тут у середньому припадало 5,5 села)¹¹.

Підставою для нашого дослідження стали матеріали магнатського господарського архіву М. Жевуського, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві у Львові. Серед них: книги розпоряджень М. Жевуського адміністрації його подільських та волинських маєтків (1739–1777 pp.)¹²,

³ Zenon Guldon, *Związki handlowe dobr magnackich na Prawobrzeżnej Ukrainie z Gdańskiem w drugiej połowie XVIII wieku* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1966).

⁴ Тетяна Балабушевич, *Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст.* (Київ: Наукова думка, 1993).

⁵ Владимир Якубский, *Проблемы аграрной истории позднесредневековой Польши* (Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1975), 52, 102.

⁶ Jan Rutkowski, *Studia z dziejów wsi polskiej XVI–XVIII w.* (Warszawa: PWN, 1956), 198.

⁷ Докладніше про структуру маєтностей Жевуських та етапи формування їх маєткового комплексу див: Юрій Овсінський, “Маєтковий комплекс Жевуських в Подільському воєводстві Речі Посполитої в XVIII ст.,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 44 (2009): 59–72.

⁸ Franciszek Bujak, “Czynnik gospodarczy w upadku dawnego państwa Polskiego,” *Studia historyczne i społeczne* (Lwów; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1924), 74.

⁹ Докладніше про М. Жевуського див: *Polski Słownik Biograficzny* (Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1992–1993), t. 34, 134–136.

¹⁰ За тогочасним адміністративним поділом згадані маєтки знаходилися в Летичівському та Кам’янецькому повітах Подільського воєводства (територія сучасних Хмельницької та частково Вінницької областей України). Про це див.: Микола Крикун, *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел* (Київ: Інститут української археографії АН України, 1993), 128–129 (карти-додатки).

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 181, оп. 2 (Лянцкоронські), спр. 865.

¹² Там само, спр. 1067, 1068, 1072, 1073. Докладніше про це (а також перелік маєтків) див.: Юрій Овсінський, “Книги розпоряджень Міхала Жевуського адміністрації маєтків у Подільському і Волинському воєводствах (30–70-ті роки XVIII століття),” *Записки НТШ* 240 (2002): 53–71.

книги інвентарних описів цих же маєтків (1760–1776 рр.)¹³, статистичні відомості про посіви зернових і збір сільськогосподарських культур у подільських й волинських маєтках (1742–1774 рр.)¹⁴, статистичні відомості про стан цих же маєтків (1762–1771 рр.)¹⁵, фінансові звіти адміністрації Михалпільського ключа (1771–1774 рр.)¹⁶.

Подільський фільварок в основному був орієнтований на продукування зернових¹⁷. Частина вирощуваного в подільських маєтках М. Жевуського зерна продавалася на внутрішньому ринку. Проте, цей ринок був не настільки містким (через меншу порівняно з Галичиною залюдненість краю), щоби поглинути всю продукцію зернового виробництва панщинних господарств. Окрім цього, на внутрішньому ринку із поміщицьким серйозно конкурував селянський хліб. Хліб головним чином купували міщани для власного споживання, винокурні – для виробництва “труків”, фільварки (в неврожайні роки) – для посівів і споживання в маєтку. З вищевказаних причин значна кількість зернових вивозилася за межі Подільського воєводства, зокрема у Руське, де Жевуські володіли низкою маєтків (Ходорів, Розділ, Жидачів та інші).

Жевуські відправляли хліб у Роздільську й Ходорівську економію* у Руському воєводстві, зокрема пшеницю, звідки частину з неї далі сплавляли Віслою для продажу у Гданську¹⁸. Найкращу з неї великими партіями взимку (“за найпершої санної дороги”) відвозили до Ходорова, Крупська, Роздола й Сокаля. У першу чергу потрібно було вивезти саме пшеницю, а потім вже інше збіжжя, “щоби перед Руським Новим Роком вже на місці знаходилося”. Пшеницю і крупи відправляли лише добре очищеними. Подільське зерно при цьому нерідко звозили до Колодна (волинський маєток Жевуських) й, доукомплектувавши до місцевого, транспортували у вищевказаних напрямках. Так, з Колоденського фільварку в 1742 р. вивезено 666 півмірків¹⁹ пшениці до Ходорова й 600 півмірків жита (250 з котрих були з Михалполя й Росоша) до Сокаля²⁰.

¹³ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 803, 865.

¹⁴ Там само, спр. 2231, 2232.

¹⁵ Там само, спр. 1225.

¹⁶ Там само, спр. 1319.

¹⁷ Юрій Овсінський, “Зернове господарство фільварків Подільського воєводства Речі Посполитої у 40–70-х роках XVIII ст. (за матеріалами маєтків Міхала Жевуського),” *Записки НТШ* 251 (2006): 49–85.

* Економія – господарсько-територіальна одиниця, що з’явилася із збільшенням кількості маєтків і зміною системи господарювання. Зазвичай об’єднувала у собі декілька ключів. Адміністратори фільварків та ключів були підпорядковані економові, котрий наглядав і за орендарями.

¹⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 2295, арк. 37.

¹⁹ 1 півмірок (rółmiarek) “львівської міри” (близько 120 л) = 2 дубівкам (dąbówka) = 32 гарнцям). Гарнець = 4 квартам = 16 кватеркам = 1/32 півмірка. Гарнець = 3,769 л. (до 1764 р. в залежності від регіону мав від 2,1 до 3,9 л.). Гарнець з виміру сипучих тіл був меншим за об’ємом від гарця “текучого”, котрий нерідко сягав 4 л (у Львові).

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1068, арк. 24 (пункт 12).

Однак, задля об'єктивності слід зазначити, що галицький ринок Жевуських розглядали швидше як транзитний. Протягом 40–70-х років XVIII ст. від продажу зерна за кордон через Гданськ Жевуські отримували 72% всієї суми прибутків²¹, а в окремі роки (1740–1747 рр.) зерно було єдиним експортним на Захід продуктом²².

Торгівля зерном у галицьких містах здійснювалася агентами магната з власних шпихлірів-складів. Найуніверсальнішими з них були Дрогобицький і Львівський²³. Великий житній шпихлір знаходився в Сокалі. При кожному такому шпихлірі працював писар, до обов'язків котрого входив облік завезеного з фільварків зерна, а також продаж його міщанам. Щоби господар цього шпихліра дозволив зсип, М. Жевуський мав із ним попередньо домовитися і визначитись, якою буде квота²⁴. У 1758 р. прямо з Михалполя й Росоша було відіслано до Ходорова 500 півмірків пшениці (400+100), а наступного року з Михалполя й волинських фільварків туди ж було відіслано 800 півмірків пшениці²⁵. При транспортуванні на одну підводу брали або 5 півмірків жита, або 6 півмірків ячменю чи гречки²⁶.

Як свідчить господарська документація, з подільських фільварків відсилали на продаж (fior) у руських маєтках також пшоно, гречану й ячмінну крупу, ячмінну муку, польовий і тичний горох. Крупу і горох відправляли в спеціально виготовлених “фасах”, ячмінну муку в ящиках (tarach), решту, як зазначалося у розпорядженнях, “можна везти хоч і в мішках”²⁷.

Т. Балабушевич пов'язує це явище з прагненням Жевуських використати різницю цін між Галичиною і Поділлям. До початку 60-х років XVIII ст. ціни на збіжжя на Поділлі були стабільно нижчими (у два–чотири рази), що при транспортуванні його у Галичину давало Жевуським величезні прибутки, хоча наплив подільського зерна дещо зменшив на початку 60-х років XVIII ст. ціни на хліб у Галичині²⁸.

²¹ Guldon, *Związki handlowe dóbr magnackich*, 15. З. Гульдон, намагаючись пояснити, чому Жевуські вивозили подільське зерно до Гданська через галицькі маєтки, а галицьке при цьому реалізовували на внутрішньому ринку, припускав низький рівень виробництва хліба в “руських” маєтках Жевуських. Однак, Т. Балабушевич довела, що це не витримує критики при зіставленні з даними документальних джерел з цих маєтків (Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 13). Просто подільське зерно було більш якісне, тоді як гірше “галицьке” зерно часто везли на Поділля для виплати ним ординарії фільварковій челяді (Там само, 53).

²² ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 2294, арк. 1–44.

²³ Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 100.

²⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1068, арк. 11 (пункт 5).

²⁵ Там само, арк. 30 зв (пункт 2), 75 (пункт 10), 99 (пункт 1).

²⁶ Там само, арк. 82 (пункт 15). Для порівняння – солі на таку ж підводу брали п'ять бочок (пункт 16).

²⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1068, арк. 50 (пункт 24–26). Про це ж порівняльно див.: Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 56.

²⁸ Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 100.

Однак, маючи дані за період 1759–1772 рр., простежуємо тенденцію певного зростання цін на Поділлі на основні види збіжжя. Це було насамперед пов'язано із загальним зростанням кон'юнктури зернового ринку. Так, нестабільна політична ситуація у регіоні, спустошення, розбої на шляхах і військові акції російських військ значно підвищували і видатки на продукування збіжжя, і попит на нього. До цього слід додати збільшення з початку 60-х років виробництва зерна у галицьких маєтках, що призвело до переорієнтації шляхів збуту подільського збіжжя на зовнішній ринок²⁹.

В. Серчик, як на важливу обставину, вказував на “відірваність Поділля від львівського ринку внаслідок першого розподілу Речі Посполитої”, а відтак “з початку 70-х років зменшення посівів і врожаїв, переорієнтацію магнатських господарств на відгодівлю й промисли”³⁰.

У зазначений період ціна 1 півмірка жита зросла з 4 до 8, пшениці – з 5 до 6 злотих, гречки – з 3 до 6, вівса – з 1 злогого 9 грошів до 2 злотих, ячменю – з 3 злотих 15 грошів до 5 злотих. Стабільними залишалися лише ціни на горох – 6 злотих за півмірок. Стільки ж коштував у 1772 р. й півмірок проса і насіння коноплі³¹.

Все ж у XVIII ст. однією з найприбутковіших галузей магнатського господарства на Поділлі був гуральняний промисел (зокрема, пропінація), що був тісно пов'язаний з фільварком, чималий відсоток зернової продукції якого переробляли на горілчані напої. У маєтках М. Жевуського, зокрема у Михалпільському фільварку, у 1762–1773 рр. на ці потреби витрачали: жита – 38,7%, ячменю – 27,7%, гречки – 25,1%, пшениці – 5,6%, вівса (тільки у 1771–1772 рр.) – 1,5%.

Горілку в панських гуральнях гнали двох видів – “аквавиту” (оковиту) і “просту”. М. Жевуський наказував гнати лише “оковиту”, однак в маєтку завжди знаходилася частина збіжжя, яке не надавалося ні на зберігання, ні на продаж. З такого гнали “просту” горілку. Цікаво, що, в першу чергу, намагалися використовувати непридатні до продажу ячмінь, гречку і пшеницю й в останню – жито (розхід якого зрештою виявивлявся найбільшим)³².

Гуральняний сезон тривав з серпня до червня наступного року. У Мінківцях за сезон 1766–1767 рр. було вигнано 24 бочки горілки (з них влітку – чотири, восени – шість, взимку – шість, навесні – 8)³³. З одного корця³⁴ подільського

²⁹ Serczyk, *Gospodarstwo magnackie*, 91.

³⁰ Ibid.

³¹ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1068, арк. 91 (пункт 28). Див. порівняльно: Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 19.

³² В основному виготовляли житню горілку, на сировину (sirowięc) для якої збіжжя брали у пропорції: жита – 66,5%, солоду – 22,5% й гречки – 11%. Жито і гречку грубо перемелювали на сировину у місцевих млинах – робили затирку (zacierę) (Там само, спр. 1073, арк. 77 (пункт 12), 83 (пункт 3); спр. 2220, арк. 8 (пункт 8)).

³³ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 2219, арк. 3 зв.

³⁴ Корець (до 1764 р.) = 18 гарнцям. Після уніфікації 1 королівський (або “варшавський скарбовий”) корець = 4 четверикам = 8 міркам = 16 корчикам = 32 гарнцям = півміркові. 1

збіжжя в середньому виходило 13 кварт горілки. Перш, ніж розливати готову горілку в спеціальну тару для відправки – куфи³⁵, економ із адміністратором фільварку й двома присяжними переміряли їх і вносили до реєстру “скільки куф горілки вигнано”. Економ власноручно карбував на кожній куфі “виразні цифри”, скільки і якої у ній знаходиться кварт горілки³⁶. Горілку, призначену для місцевих потреб, зберігали при гуральні в кадках (з 1765 р. “під замком”, оскільки “броварна челядь і майстер з кадок надпивали”)³⁷.

Горілку з подільських маєтків Жевуських великими партіями відправляли в руські та волинські маєтки для реалізації. На такі партії управитель фільварку, з якого їх відправляли, складав “особливий” (окремий) реєстр і подавав на підпис М. Жевуському. Такі заходи суттєво підривали місцевий гуральняний промисел³⁸.

У 60-х роках 97% горілки з міньковецької та михальпільської пропінатії відправляли в маєтки Жевуських у Руському воєводстві. Лише у 1767–1768 рр. із Міньківців до Роздола було відіслано 14 692 кварта горілки (13 840 літрів). Місцевий її розхід (3%) становили плановані (30 кварт щорічно на толоки) і неплановані (збитки “від переходу і стояння обозом конфедератських і російських військ”, а також, згідно зі звітами гуральняного писаря, частина горілки “всихалася, стоячи в нових куфах”) витрати³⁹. Зростання цін на зернові на початку 70-х років XVIII ст. автоматично підняло ринкові ціни на горілчані вироби та пиво⁴⁰.

Потрапляла на галицький ринок і більшість подільського меду та іншої продукції фільваркового бджільництва, яке на Поділлі було звичною⁴¹ й достатньо розвинутою галуззю. Я. Рутковський називав Поділля (поряд із Галичиною) “найбільшим бджільничим районом” Речі Посполитої⁴².

Для зберігання й транспортування меду здебільшого використовували “подільські” півбочки власного виготовлення, хоча траплялося (за нестачею

королівський корець = 120,605 л. = 90 – 118 кг.

³⁵ 1 “стандартна” куфа = 4 бочкам = 1152 л. На Поділлі 1 куфа “тримала” до 1268 кварт. 1 кварта = 0,942 л. = ¼ гарнця = 4 кватеркам.

³⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 2220, арк. 15 зв (пункти 16, 19).

³⁷ Зауважимо, що такі заходи не завжди допомагали, оскільки траплялося “крали порції горілки прямо з-під труб” (Там само, арк. 20 зв).

³⁸ Там само, спр. 1073, арк. 75 (пункт 12); спр, 1333, арк. 62.

³⁹ У 1768–1769 рр. у Міньківцях військовими було спожито (“самі взяли й випили”) 165 кварт горілки. При цьому один російський солдат, котрий “приквартирувався” безпосередньо при гуральні, випивав за день кварту горілки. Майже стільки ж – 163 кварта горілки за цей період “всохлося в куфах”. Зауважимо, що за неконтрольованості адміністрацією ситуації (через нестабільність у маєтках) до таких звітів слід ставитися обережно, адже частими були випадки крадіжок “трунків” самою гуральняною адміністрацією і челяддю (Там само, спр. 2219, арк. 8–9 зв, 11–12).

⁴⁰ Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 103.

⁴¹ Вже у XVI ст. на Поділлі бджоларі становили 35% усіх сільських ремісників та промисловиків, тоді як в цілому по Речі Посполитій – лише 13,5% (Władysław Grabski, *Historia wsi w Polsce* (Warszawa: Kasa im Mianowskiego, 1929), 34).

⁴² Jan Rutkowski, *Zarys dziejów gospodarczych Polski w czasach przedrozbiorowych* (Poznań: Wyd. zasiłkiem Ministerstwa Wyznań, Religii i Oświaty, 1923), 120.

тари), й “руські”⁴³. Кожен півбочок мав бути “опечатаний в чотирьох місцях по краях, так як і з дна”⁴⁴. У 1742 р. присяжні придбали в Почаєві для потреб фільварків (через нестачу) 20 “подільських” півбочків для меду. Інколи через нестачу відповідної тари для меду використовували, попередньо добре випаривши, бочки з-під пива⁴⁵.

Реалізація меду на галицькому ринку була основною метою фільваркового бджільництва в подільських маєтностях Жевуських. Уже на ранній стадії організації господарства продукти бджільництва становили одну з важливих статей доходу з маєтків. Так, лише у Новокосянтинівському ключі у 1730 р. було реалізовано меду на суму 1500 злотих (15,5% сумарного річного доходу з цього маєтку)⁴⁶. З початку 30-х років за наказом М.Жевуського “подільські меди і воски”⁴⁷ за доброї дороги” щорічно відсилали до Колодна і, додавши місцевого меду й воску, відправляли далі до Деменки чи Острова (Отиневецький ключ в Руському воеводстві, де знаходився головний панський палац)⁴⁸. У 1735 р. до Деменки було відіслано з Михалполя – 33, з Вільхівця – 15, з Нового Костянтинова – 12, з Росоша – 8 півбочків прісного меду (всього 68 півбочків – 96% випродукованого цього року в подільських маєтках меду)⁴⁹. У 1744 р. туди ж з Поділля було привезено 64 “подільських” півбочки меду⁵⁰.

Хоча дані про поставки меду з Поділля в Галичину збереглися лише за окремі роки, однак навіть вони засвідчують збільшення обсягів цих поставок у 50–60-х роках XVIII ст. Так, у 1759 р. у руські маєтки Жевуських із Поділля було відіслано 50 “подільських” й 80 “руських” півбочків на суму 10 860 злотих⁵¹. У 1763 р. до Деменки було відіслано – 80, а у 1768 р. (“разом з колоденськими медами”) – 98 “подільських” півбочків меду⁵².

⁴³ 1 “подільський” півбочок (його ще називали “великим”) = 4 діжкам = 30 гарнцям (ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 2245, арк. 2), тоді як “руський” чи “роздільський” (за Т. Балабушевич) = 2 діжкам = 15 гарнцям. М.Жевуський суворо наказував адміністрації стежити за тим, щоби всі виготовлені в його подільських маєтках півбочки “рівно в собі тримали, тобто 30 фільваркових гарнців” (ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1067, арк. 3 (пункт 3)). На Правобережній Україні вмістимість півбочка коливалася від 24 до 32 гарнців. 1 “подільська” діжка = 1 фасці = 7,5 гарнця. Т. Балабушевич вказує, що “у різні часи величина фаски коливалася від 6 до 8 гарнців” (Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 132).

⁴⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 831, арк. 12.

⁴⁵ У маєтках М. Жевуського виготовляли власні “нестандартні” дубові бочки для пива. 1 така бочка = 40 гарнцям (ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1073, арк. 39 (пункти 5-6)).

⁴⁶ Там само, спр. 831, арк. 11.

⁴⁷ Там само, спр. 1073, арк. 50 (пункт 14), 83 зв (пункт 1).

⁴⁸ Там само, спр. 1067, арк. 3 (пункт 6).

⁴⁹ Там само, спр. 1529, арк. 2.

⁵⁰ Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 73.

⁵¹ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1535, арк. 30 зв.

⁵² Там само, спр. 1068, арк. 125 (пункт 29); Балабушевич Т.А. *Аграрна історія Галичини...* – С. 74.

У 40-х роках ціна 1 “подільського” півбочка прісного меду становила 130–135, у 50-х – 120, а у 60-х коливалася у межах 100–126 злотих⁵³. Загалом же галузь була стабільно прибутковою.

Одним із типових способів інвестування шляхти було закладання рибних ставків із призначенням продукції на ринок, оскільки споживання риби в Речі Посполитій XVIII ст. було значним, насамперед, у зв’язку з дотриманням релігійних настанов (пости)⁵⁴. Коли ставкова справа досягла найбільшого розквіту й почала давати чималі прибутки, прийшло усвідомлення шляхтою необхідності повної монополізації галузі⁵⁵.

Хоча ставківництво було однією із вторинних галузей фільваркового господарства, рибна продукція з Поділля також потрапляла на галицький ринок, в основному, через неможливість реалізації достатньої кількості продукції на місцевому ринку й вищі за “подільські” ціни⁵⁶.

Впійману рибу заборонялось різати передчасно (з метою запобігання її псування), а “аж по Божому Народженні (Руському) на морозах”. Оскільки неодноразово наголошувалось, щоб солили “добре випареною сіллю догоджаючи”, можна припустити, що при цьому могла відбуватися підміна якісної солі на менш якісну (або її крадіжки). У бочки укладали лише щупака й лина. В одній бочці повинно було знаходитись: щупака – 60 шт., лина – 120 шт.⁵⁷ У 1767 р. через недостаток лина в Михалполі, його прислано з Нового Константинова й доукомплектовано в бочки до місцевого щупака⁵⁸. Надалі чекали диспозиції “куди скажуть відсилати”⁵⁹. Рибу з подільських маєтків М. Жевуського частково транспортували до села Острів для потреб панського палацу, а здебільшого відразу ж до Львова “після Руського Різдва”⁶⁰.

Стало визначених розмірів споживання риби не було. У таблиці “кухонних видатків для панства”⁶¹ у графі “Риба” зазначено: “згідно потреби панської”⁶².

⁵³ Там само, спр. 1535, арк. 30 зв; спр. 1614, арк. 2 зв. – 3; спр. 2245, арк. 11–12. Відповідно, половину вказаної вартості коштував “руський” півбочок.

⁵⁴ Jerzy Topolski, *Gospodarka polska a europejska w XVI-XVIII wieku* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1977), 107; Witold Kula, *Rozwoj gospodarczy Polski w XVI-XVIII w.* (Warszawa: PWN, 1993), 172.

⁵⁵ Władysław Rusiński, *Rozwój gospodarczy ziem polskich w zarysie* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1973), 86.

⁵⁶ Див.: Юрій Овсінський, “Ставкове господарство в подільсько-волинських маєтках Міхала Жевуського (1739–1776 рр.),” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 35–36 (2000): 540–557.

⁵⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1073, арк. 35 (пункт 7).

⁵⁸ Там само, спр. 1067, арк. 8 (пункт 90).

⁵⁹ Там само, арк. 20 (пункт 10), 30 (пункт 1), 35 (пункт 14).

⁶⁰ Там само, спр. 1067, арк. 7 (пункт 85), спр. 1068, арк. 3 (пункт 24), 166 (пункт 5); спр. 1072, арк. 22 (пункт 2); спр. 1073, арк. 6 (пункт 57), 15 (пункт 11), арк. 20 (пункт 10).

⁶¹ У XVIII ст. жодна риба (як і м’ясо, цукор, кава) вже не були призначені для фільваркової служби (Roman Zubyk, “Gospodarstwo folwarczne z końcem XVIII w.”, *Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęcone prof. Bujakowi* (Lwów: [s.n.], 1931), 252).

⁶² ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1073, арк. 40.

Про розміри такої “потреби” маємо дані з “руських” маєтків М. Жевуського. Так, зі ставу в с. Городище (Отинівський ключ), спуск якого в 1755 р. заореновано за 3000 зл., для різних потреб двору лише в період з 21 серпня 1756 р. до 10 березня 1757 р. взято (до Львова й Роздола) 8 і 2/4 цебер різної риби на суму 695 зл. 10 гр. (що становило 23,2% його орендної вартості)⁶³.

У Львові був великий рибний ринок, однак навіть він не міг поглинути усієї “іншорегіональної” продукції, бо часто недопродану тут рибу відправляли до Варшави⁶⁴. Агентом М. Жевуського з її продажу у Львові був якийсь “пан Корабівський”. На отриману рибу він зобов’язаний був відразу ж видати квит особі, відповідальній за її транспортування⁶⁵. Деколи рибу відсиляли й до Роздола, який належав М. Жевуському. У 1769 р. зі спуску Горайського ставка туди було відіслано й продано “війтом лучинецьким й жидом” дві бочки соленої риби. Частіше рибу до Роздола відсиляли для потреб двору (коли там не припадали спуски місцевих ставів). На підводу, щоб її не перенавантажувати, більш як одну бочку риби не брали. У дорогу окрім наглядача в разі потреби посилали й козака. При транспортуванні живої риби використовували “саджі” – спеціальні дерев’яні посудини⁶⁶.

Потрапляли на галицький ринок й подільські продукти тваринництва⁶⁷. З початку 70-х років XVIII ст. (коли на Поділлі більш-менш вщухла пошесть на худобу, що лютувала тут у 60-х роках⁶⁸)⁶⁹, Жевуські відновили й регулярну закупівлю худоби, коней та свиней на Поділлі з метою їх підгодівлі й відправки в свої маєтки, розташовані на території Руського воєводства. Ф. Жевуська наказувала по змозі відсилати щорічно двома партіями “принаймні по 80–100 вепрів до Роздола й Боринич” і “по 100 волів до Роздола”⁷⁰. Такі партії волів і свиней

⁶³ Там само, спр. 1874, арк. 7.

⁶⁴ Алексей Баранович, *Магнатское хозяйство* на юге Волыни в XVIII в. (Москва: Издательство АН СРСР, 1955), 94.

⁶⁵ ЦДА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1068, арк. 33 (пункт 30), 151 (пункт 3), спр. 1073, арк. 20 (пункт 10), 35 (пункт 7).

⁶⁶ Там само, спр. 1068, арк. 141 (пункт 21), 151 (пункт 3); спр. 1073, арк. 125 (пункт 1).

⁶⁷ Див.: Юрій Овсінський, “Стан тваринництва у фільварках Подільського воєводства у XVIII ст.,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 38 (2003): 123–139.

⁶⁸ Упродовж 60-х років XVIII ст. Поділлям прокотилася потужна хвиля епізоотії (здебільшого ящура та чуми). У 1761–1763 рр. пошесть ящура, рухаючись традиційно через Україну в східному напрямку, досягла Саратова та інших міст Росії. У 1763 й наступних роках ящур було підтверджено по всій Європі (Борис Куртяк, Петро Ткачук, *Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини* (Львів: Тріада плюс, 2001), 17; Иван Никитин, Валентин Калугин, *История ветеринарии* (Москва: Агропромиздат, 1988), 33, 185).

⁶⁹ ЦДА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1340, арк. 9; спр. 1612, арк. 456, 471, 483 зв, 486–487 зв; спр. 1621, арк. 105, 169.

⁷⁰ Там само, спр. 1068, арк. 166 зв (пункти 6–7). Б. Куртяк та П. Ткачук вказують, що “на Ходорівському фільварку у 1743–1751 рр. утримували велику кількість свиней – в середньому 160–215 голів, а щороку ця кількість зростала на 40–45 голів (Куртяк і Ткачук, *Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини*, 13). Очевидно, автори мають на увазі Ходорівську економію М. Жевуського, що складалася з певної кількості фільварків. Насправді у маєтках М. Жевуського на одному фільварку тримали від 10 до 110 свиней, а кількість “руського” поголів’я підтримували саме відправка-

(як і коней та овець) туди переганяли транзитом через Колодно, де “декілька днів відпочивали з вигодою”⁷¹. Присяжним і козакам, які їх супроводжували, видавалися кошти на дорожні видатки й наголошувалося “щоби жодної п'ятики не було”. Інколи з перегінним поголів'ям виряджали підводу зі збіжжям⁷².

За нормальних умов закупівля значних партій волів для їх відгодівлі й подальшого продажу, була однією з традиційних статей прибутків магнатського господарства⁷³. Тому, М. Жевуський зазнавав через пошесті відчутних збитків. Якщо у 1760 р. через свого агента “пана Слупського” він продав на Львівських контрактах волів на суму 25 314 злотих, у 1761 р. – на 20 800 злотих, то у 1762 р. – лише на 1100 злотих. У 1763 р. жоден з 40 куплених за розпорядженням М. Жевуського на Поділлі й відправлених до Варшави волів (на суму 2137 злотих 21 грош) вже не був реалізований через ті самі контракти⁷⁴. Зрештою, у 1764–1765 рр. він повністю припинив операції з великою рогатою худобою через невиправдано великий ризик⁷⁵.

З кінця 30-х років XVIII ст. при фільварках у подільських маєтках Жевуських почали утримувати овець. У 1738–1741 рр. звідси щорічно переганяли партії овець “на Русь” (у середньому по 100 голів) для розмноження їх у місцевих фільварках, однак там вони не прижилися й за короткий період половину цієї отари було втрачено. З кінця 40-х – у першій половині 50-х років такі спроби неодноразово повторювалися, проте особливого розвит-

ми з Поділля (ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 832, арк. 9; спр. 935, арк. 9; спр. 1318, арк. 18; спр. 1320, арк. 4 зв; спр. 1323, арк. 2; спр. 1328, арк. 40 зв; спр. 1333, арк. 63; спр. 1612, арк. 40, 190 зв; спр. 1827, арк. 33 зв тощо). Б. Куртяк та П. Ткачук також помилково пов'язують “зростання з року в рік” кількості поголів'я в руських маєтках М. Жевуського з проведеною “певною спеціалізацією місцевих фільварків” (Куртяк і Ткачук, *Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини*, 13–14). На такі показники насамперед впливали аналогічні відправки великих партій худоби з подільських маєтків М. Жевуського. Т. Балабушевич вказує, що з 40-х до кінця 60-х років XVIII ст., внаслідок таких акцій, поголів'я великої рогатої худоби в руських маєтках Жевуських зросло у 2,28 раза (Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 60). Більшість з тих 20 тис. волів, що їх партіями (по 100–150 волів), як зазначають автори, “упродовж XVIII ст. щорічно переганяли через Перемишль на Захід” (Куртяк і Ткачук, *Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини*, 13), також були “подільського походження”, а Перемишль, зокрема, був лише одним з рядових пунктів визначених волових трас з Поділля (через Тернопіль, Шаранчуки, Рогатин, Бібрку, Львів) та Молдавії (через Снятин, Коломию, Галич, Рогатин, Бібрку, Львів) (ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1324, арк. 57; спр. 1535, арк. 31 зв; Див. порівняльно: *Maurycy Horn, “Bydłem handel.” Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981), t. 1, 80–81; Jan Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII w. Handel wołami* (Gdańsk: Ossolineum, 1977), 174).

⁷¹ ЦДІА України у Львові, ф. 181, оп. 2, спр. 1073, арк. 32 (пункт 1), 34 (пункт 4).

⁷² Там само, арк. 9 (пункт 93), 17 (пункт 8), 35 (пункти 10–11), 62 (пункт 1).

⁷³ Там само, спр. 1073, арк. 32 (пункт 1), 34 (пункт 4); спр. 1612, арк. 191.

⁷⁴ У цій партії, яку “за особливим реєстром з вираженням кожного (вола. – Ю. О.) ціни” закупували в околицях лучинецький орендар (“старозаконний” Йовель Йхович) і вїт села Млинівка (Лучинецький ключ), фігурують “подільські” воли з Копайгорода, Сугак, Обухова, Чернійова, Гарячківки, Немирча. 1 вїл у середньому коштував 53 злотих (Там само, спр. 1336, арк. 9, 45; спр. 1614, арк. 9 зв).

⁷⁵ Там само, спр. 1279, арк. 34, 36, 38, 52, 83.

ку вівчарство в руських маєтках Жевуських не набуло. Для місцевих потреб овець (як і кіз) надалі партіями приганяли з Поділля⁷⁶.

Час від часу для цих же потреб вибракували старших овець. Надлишок овець, вибракуваних з “подільської” і “волинської” отар М. Жевуського, відсилали до Острова⁷⁷, до палацової кухні. “Старими” могли вважатися барани від року до семи⁷⁸.

З подільських маєтків до Острова регулярно відправляли й солонину, сало, ковбаси і лівер (rodgoby). Переважно це робили “після руських свят” (Різдва й Великодня). При цьому провіантовий писар мав право залишити собі декілька кавалків солонини в рахунок ординарії⁷⁹.

Така продукція займала важливе місце в раціоні галицьких міщан. В. Куля підрахував, що у XVIII ст. міщанин з “низів” витрачав на м’ясо-молочну продукцію 17% щомісячного доходу, тоді як заможніша верхівка міста (якщо не посідала власних земельних маєтностей) – до 36%. Цей дослідник вбачав у цьому певний парадокс: товари відгодівлі (зокрема, риба) завжди дорожчі (через зростання видатків на їх продукування) й менш доступні міським низам, тоді як продукти першої необхідності – хліб і каша, зростали в ціні швидше саме через підвищений попит на них⁸⁰.

* * *

У цілому аналіз досліджених джерел засвідчує роль Поділля, як важливого для Галичини регіону продуктового виробництва і постачання харчів. Слабка споживча спроможність подільського ринку (частково через недостатню залюдненість краю), а також різниця в цінах спонукали подільську магнате́рію (часто володіла маєтностями в різних регіонах Речі Посполитої) до між-регіональної торгівлі широким асортиментом фільваркової продукції.

У 40–70-х роках XVIII ст. значна частина наявного в маєтках Жевуських зерна (жито, пшениця, ячмінь, пшоно, гречані й ячмінні крупи, мука тощо), алкогольних виробів (головним чином, горілка), продукції бджільництва (меду та воску), ставківництва і тваринництва реалізовувалася в Галичині у вигляді товарного продукту. Товаризація панщинного господарства підривала його замкнутість. За цих умов фільваркове господарство переорієнтовувалося здебільшого для потреб зовнішнього ринку.

⁷⁶ Балабушевич, *Аграрна історія Галичини*, 68.

⁷⁷ ЦДІА України у Львові, ф.181, оп. 2, спр. 1279, арк. 63 зв. (пункт 20), 69 (пункт 3).

⁷⁸ Там само, арк. 2 (пункти 17–19), 8 (пункти 80–82).

⁷⁹ ЦДІА України у Львові, ф.181, оп. 2, спр. 1073, арк. 2 (пункт 16), 23 (пункт 10), 62 (пункт 2).

⁸⁰ Kula, *Rozwoj gospodarczy Polski w XVI–XVIII w.*, 192.

**PRODUCTS OF PODILLYA MANOR ECONOMYS IN THE
GALICIAN MARKET IN THE 40–70 YEARS OF 18TH CENTURY
(ACCORDING TO MATERIALS FROM THE ETATES
OF MICHAL RZEWUSKI)**

Yuriy OVSINSKYI

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Middle Ages and Byzantine Studies,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

Michał Rzewuski had gathered his estates in the Podillia voivodship of the Polish-Lithuanian Commonwealth as early as the first half of the 18th century. Throughout the 18th century it was manor economy developing according to the feudal mode of production that formed the basic principles of these estates' functioning. To receive as much profit from his estates as possible, Rzewuski established new manors and reorganized already existed ones under the prevailing at that time economic tendencies. As a result, in the 1730–60s there was shaped in Podillia a complicated economic and administrative pyramid, aiming in increasing profits from the estates by the way of improvement of manor management. The landowner, however, was not always able to control effectively manor administration that resulted in some cases of misuses.

The documents of Rzewuski's estates in Podillia for the 1740–1770s enable us to state that the penetration of commodity production into manor economy destroyed its closed nature. Under these conditions the landowner used his arable lands not only to satisfy his own requirements in food products, but also to sell these within the Polish-Lithuanian Commonwealth and abroad. The political cataclysm closely in the 1770s, however, caused the decline in grain farming.

Expansion of trade in bread, regardless of where and in what form (grain, flour, vodka) this happened, was manifested in the fact that in the second half of the 18th century. a significant part of the grain (rye, wheat, barley, buckwheat, and wheat) available in the estates was sold as a commodity product. Documentation of the Podillia manor economys Rzewuski for the 40–70s of the 18th century makes it possible to argue that the comradeship of the barter economy undermined its isolation. Under these conditions, arable land was used by the landlord not only to supply the products with the needs of the estate, but also to produce them on the domestic and foreign markets. In different ways there were about 40% of M. Rzewuski grain produced in the Podillia manor economys.

Thanks to the gourmet craft, the alcoholic beverages transformed into grain were traded and incorporated into the market assortment. In the 1760s, 97% of vodka from Podillia Pinnipol were sent to the Rzewuski Estate in the Russian Voivodeship - partly for local needs and, for the most part, for realization.

In 18th century in Podillia estates as one of leading industries manors of economy developed stock-raising, on Michael Rzewuski estates example traces his position. Goes about purchase cattle sale, conditions of her upkeep, fattening rejection "on kitchen", wintering, dimension and ration contents manors of animals, fixing from subject of duty on cattle, on use of it as drag force. To Dynamic development manors of stock-raising, first of all, prevented from the long crazes flashes. Cure of sick total number of livestock abide on low, mostly, was by quacks business. In recipes form in report reflected a level of that time vet-

erinary science. Not always suitable were upkeep conditions and total number of livestock ration. However stock-raising this is remained by profitable industry of magnats economy. Yearly considerable parties of cattle, horses and pigs buy by administration M.Rzewuski on local markets with view of their additional fertilizing realization into western Poland regions. Therefore, Podillia can think one of traditional stock-raising regions. However, still to the 18th century last of ponderable upkeep conditions improvement and qualities of myself total number of livestock whether industry perfections do not observe.

In 40–70 years of the 18th century the pond was reborn and developed. It was designed to meet the needs of the courtyard - directly and through the market, where part of the caught fish came true.

Beekeeping was, albeit a secondary (compared to cereals and livestock production) industry, yet in some years it accounted for 7 to 15% of total income from estates. Despite the difficulties, sources indicate the trend of industry development in the aforementioned period. The ineffectiveness of beekeeping at the fishery was associated with natural factors (poxity and bending of bees), as well as with the human factor in the form of abuse and negligence on the part of the Manor Economy's administration. Reliable "rear" of the industry served peasants and bee descendants of them. Most Podillia's honey and wax hit the Galician market.

Adapting his manors' economy to commodity-money relations and trying to receive as much profit from his estates as possible, Rzewuski's unintentionally contributed to the expansion of home market as well as to the spreading of money relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth as a whole.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Podillia and Russian voivodeship, Michael Rzewuski, manor's, cereal economy, Galician market, trade.

Стаття надійшла до редколегії 1.11.2018

Прийнята до друку 11.11.2018